

„ENAJSTA ŠOLA“ AKTIVIZMA... FEMINISTIČNI IN LEZBIČNI GRAFITI V LJUBLJANI

»Enajsta šola« aktivizma
Feministični in lezbični grafiti v Ljubljani

Jebemti, Ivan!

Ponovimo: družbeno angažirani grafiti si skupaj z nalepkami, šablonami, plakati, izrezki in drugimi izraznimi sredstvi street artistov jemljejo »tisti prostor, ki jim ga nihče ni dal« (Fajt in Velikonja, 2006: 23) in s tem mesto razpirajo za komunikacijo, ki se izmika »tržnim imperativom« (Velikonja, 2004: 126). Kljub temu se delo političnih grafitarjev močno razlikuje od početja street artistov. Za prve je bistveno sporočilo in le redki se posvetijo estetski dimenziji grafita; večina street artistov daje prednost videzu. Zdi pa se, da sta »izrazita apolitičnost« (Fajt in Velikonja, 2006: 24) slovenske street art scene in »izrazita neestetskost« politično angažiranih grafitov lokalni, slovenski fenomen. Nenavadno ločnico, ki velja tudi za feministične in lezbične grafite ter street art, je šele v zadnjih letih premostila peščica tako politično kot umetniško navdihnutih akterk.

Grafiti so sporadični, nelegalni, največkrat anonimni in neobstojni vdori v dominantno kulturo in kot taki dokaj nezanesljiv vir vednosti. Vzporedno branje z aktualnim političnim dogajanjem, v našem primeru pa tudi z »uradno« feministično in lezbično zgodovino, jih postavi v novo luč: postanejo najbolj dostopno glasilo upora, ki se predvsem upira institucionalizaciji in instrumentalizaciji. Znamenit »nesporazum« iz leta 1996 je pokazal, da se feministični in lezbični grafiti upirajo tudi interpretaciji, posebno takšni, ki jih bere zunaj feminističnega konteksta, ali pa jim, kot v spodnjem primeru, pripisuje celo antifeministične pomene, ki jih grafitarke gotovo niso imele v mislih.

V tednu pred 25. novembrom 1995, v sklopu aktivnosti pred Mednarodnimi dnevi boja proti nasilju nad ženskami, je več skupin iz Ženskega centra na Metelkovi (Kasandra, Ženska svetovalnica, Modra in Prenner klub) v središču Ljubljane izpeljalo obsežno grafitarsko akcijo; prvo po akciji, ki se je decembra 1991 borila za ohranitev 55. člena ustave



o pravici do svobodnega odločanja o rojstvu otrok. Akcija je poleg nasilja v družini,¹ posilstva² in incesta (»NE ŠLATAJ ME, SEM TVOJA HČI«) humorno problematizirala tradicionalno delitev dela: »ODKAR SEM PREDSEDNICA, MOJ MOŽ UPORABLJA PERSIL«; »POLITIKE NA PORODNIŠKO«; »ŽENSKAM SLUŽBE, MOŠKE ZA ŠTEDILNIKE« – slednji se je na fasadi študentskega servisa na Borštnikovem trgu ohranjal in ohranil vse do leta 2003. Tudi najznamenitejši grafit »IVAN, JEBEMTI – SKUHAJ SI ŽE TO PREKLETO KAVO! – MAMA FRANCKA« je doživel več ponovitev. Skupina je zagovarjala lezbištvo (»STRAHU NI VEČ – THELMA IN LOUISE; SRAMU NI VEČ – MOJCA IN METKA«) v povezavi s kulturo mirovništva (»LEZBIJKE ZA MIR – MIR LEZBIJKAM«) in varnimi spolnimi odnosi (»ŽENSKES, USTAVIMO AIDS: LJUBIMO SE Z DRUGIMI ŽENSKAMI«). Grafiti »JEBEŠ HETEROSEKSUALNOST«, »POHODIMO PATRIARHAT«, »OBLAST ŽENSKAM« in »ŽENSKA AKCIJA« so bili enako zgovorni.

Akcija je vključevala tudi moškimi sovraženi grafit »SAMO MOŠKI IN PSI ŠČIJEJO PO VOGALIH« in ponesrečeno rimo »STAR ČEBELJI PREGOVOR PRAVI, KDOR IMA MIŠICE, NIMA V GLAVI«. Nanju se je odzval Gregor Tomc in v članku *Je ženska brez moškega kot riba brez bicikla?* kar vse naštete grafite »ljubljskih Amazonk« (Tomc, 1996: 39) interpretiral na način, ki se ga da razložiti samo z avtorjevo osebno prizadetostjo. Sovražnost in separatizem je pripisal izjavam, ki se sklicujejo na seksualne pravice in nedotakljivost telesa, zahteve po enakopravni delitvi dela je odpravil s celo za tisti čas že preživelo publico o »sodobni slovenski družini«, v kateri je »tradicionalna delitev vlog v veliki meri že preživeta«³, lezbijkam je enakopravnost in »mir« odrekel s homofobno izjavo, da »heteroseksualno razmerje in homoseksualna spolnost verjetno le nista enakovredna« ipd. Tudi pri interpretaciji drugih grafitov je bil Tomčev očitni namen diskreditacija »nekonsistentnih« stališč »ljubljskih lezbijk«, čeprav je članek v očeh lezbijk in feministk diskreditiral predvsem avtorja. Ena od udeleženk akcije dvanajst let pozneje povzame, da Tomčeva reakcija takrat sicer ni bila »nič nenavadnega«, vseeno pa primer izstopa, saj je le šlo za »čudno branje sociologa mladinskih subkultur«.

Spet in spet proti narodu

Vlasta Jalušič spomladi leta 2002 svoj pogled na zgodovino »novega feminizma« osemdesetih sklene z grenko ugotovitvijo, da »lahko feministične skupine v Sloveniji danes naštejemo na prste ene roke« (Jalušič, 2002: 89). Štiri leta zatem novinarka Valentina Plahuta Simčič članek o »sodobnem slovenskem feminizmu« začne z vprašanjem, ali je v Sloveniji »še sploh kje kakšna feministka« (Plahuta Simčič, 2006: 15). V intervjujih s priznanima feminističnima teo-

¹ »KDOR UDARI, NAJ SE MU ROKA POSUŠI. KDOR POSILI, NAJ MU OVENI«; »ŽENSKES PROTI NASILJU«; »SEM MOČNA, LAHKO UDARIM NAZAJ«; »MODRICE IZGINJAJO, A POZABIM NIKOLI«.

² »KO REČEM NE, MISLIM NE. TUDI KO REČEM JA, SI LAHKO PREMISLIM«; »MOČ ME NE VZBURJA!«; »MRTVI MOŠKI NE POSILJUJEJO«; »POSILJEVALCE PO POTREBI REŽEMO, SEKAMO, PASIRAMO... – ŽENSKES V SODELOVANJU Z NARAVO«.

³ Tudi »feministični grafit, napisan v začetku osemdesetih v Zagrebu 'PROLETERI SVIH ZEMALJA, KO VAM PERE ČARAPE', je bil izbrisan že naslednji dan, češ da žali socialistično moralo« (Velikonja, 2004: 125).



retičarkama, Svetlano Slapšak in Evo D. Bahovec, ter avtorico pričujočega besedila se izkaže, da je vtis o odsotnosti feminizma v Sloveniji le deloma napačen, saj se je feministični pogled resda »razširil po družbenem telesu« (Bahovec v Plahuta Simčič, 2006: 15) in je »del feminističnih idej in načinov življenja hočeš nočeš postal del vsakdanjosti« (Jalušič, 2002: 89), vendar se zdi, da je feminizem leta 2008 za večino ljudi neviden, njegova mobilizacijsko moč pa je omejena na politično sorodne skupine, predvsem gibanja za socialno pravičnost.

Bogata zapuščina novega feminizma, v manjši meri pa tudi zapuščina lezbičnega gibanja iz osemdesetih, je s profesionalizacijo sredi devetdesetih postala del institucionalizirane vsakdanjosti. Feminizem je vstopil v akademsko sfero, založniško dejavnost, kulturo, psihosocialno in humanitarno delo, skromneje tudi v politiko. Ta metaforični izstop z ulic je ponovno vzpostavil potrebo po feminističnem aktivizmu, ki ne bo branil le obstoječih pravic, temveč bo osebno in politično emancipacijo žensk zahteval in vzpostavljaj tam, kjer za ženske (še) ni prostora. Uvajanje feminističnih študij in servisov, namenjenih ženskam, je novi generaciji feministk omogočilo (re)produkcijo feminističnega znanja, zdi pa se, da so učence pozabile na »enajsto

šolo« organiziranega in taktičnega delovanja, ki uči, kako se je mogoče boriti proti zatiranju – predvsem pa opogumlja. Feminizem se je z zamudo odzval na »vzpon cerkve, vzpon desnice, vzpon sovražnega govora« in »potrebe po normalnosti« (Sukič v Kuhar, 2007: 11), na »prav neverjeten val patriarhalnosti in seksizma« (Slapšak v Plahuta Simčič, 2006: 15) na eni strani in na »pop vrednote, pop identitete, s čedalje manj poglobljanja v stvari, z držo apolitičnosti« (Tratnik v Kuhar, 2007: 11) na drugi. Obotavljanje nas doslej ni prikrajšalo za nobeno od že izbranih pravic, vendar je heteroseksualnim ženskam leta 2006 ponovno ogrožena ustavna pravica do svobodnega odločanja o rojstvu otrok dala vedeti, da je, tako kot je bilo leta 1991, nujno, da nastopijo »ŽENSKÉ PROTI NARODU – ZA PRAVICO DO SPLAVA«. Grafit se je leta 1991 upiral »prebivalstveni politiki Slovenije«, na ljubljanskih ulicah pa se mu je petnajst let pozneje morala pridružiti ironična ugotovitev, podpisana s feminističnim znakom in pestjo: »FETUS IMA VEČ PRAVIC KOT ŽENSKA«. Skratka, »situacija je« spet »zrela za feministični aktivizem« (Slapšak v Plahuta Simčič, 2006: 15).

Lezbični učbenik

Na ljubljanskih ulicah so lezbični grafiti pogostejši od feminističnih in na prvi pogled se zdi, da je tako zaradi večje stigmatizacije lezbijk in gejev, zaradi večje izpostavljenosti verbalnemu in

fizičnemu nasilju, ki »potemtakem« zahteva večji aktivistični angažma.⁴ A morda je bolj pravi len sklep, ki se opira na izjavo, da »država ne potrebuje poklicnih lezbijk in gejev« (Tratnik v Kuhar, 2007: 11), s katero je Suzana Tratnik v intervjuju ob dvajseti obletnici lezbične skupine Škuc LL odgovorila na vprašanje, zakaj se lezbično gibanje v devetdesetih ni institucionaliziralo po vzoru feminističnega. Njena šala je opozorila tudi na pomembnost razlikovanja med feminizmom in lezbištvom, pa čeprav ju v slovenskem prostoru družijo močno politično zavestništvo. Če povzamem: medtem ko je ta ali oni feminizem politično prepričanje, lezbištvo ni stvar intelektualne izbire, temveč telesne privlačnosti do istospolne osebe in sprejetje lastne drugačnosti, ki v razmerju do heteronormativnosti dobi poteze subkulturne pripadnosti. Od tod je moč razumeti, zakaj je lezbično gibanje v devetdesetih svoje delo nadaljevalo brez radikalne prekinitve, nova generacija politično angažiranih lezbijk pa je redno obiskovala »enajsto šolo« aktivizma. Grafiti so (bili) njen učbenik.⁵

Leta 1997 je revija *Lesbu* ob nabrežju Ljubljane dokumentirala serijo lezbičnih grafitov, ki so se z napisom »EVA + ADAMA« norčevali iz temeljev zahodnega falocentrizma in heteroseksualnosti. Napis je spremljala podoba ženskih nog, odetih v mrežaste nadkolenke, domiselna raba ene same šablone pa je uspešno ponazorila Evino in Adamino približevanje in seks. V tisti čas segajo tudi grafiti »MOŽ ME VARA Z DRUGO, JAZ PA NJEGA S TRETJO«, »OPROSTI MAMA, NIČ VNUKOV« (ki si je lezbično interpretacijo zagotovil s podvajanjem simbola za žensko) in taktično umeščen, četudi dvoumen, zapis »VOZIMO PAMETNO, TUDI LEZBIJKE SO NA CESTI« na plakatu, ki je s podobo dveh prvošolk, ki korakata z roko v roki, prvotno opozarjal na previdno vožnjo. Fotografije je v *Lesbu* pospremila novička o »lepih grafitih lezbičnih zgodbah«, kjer omenijo tudi vzporedne akcije v Mariboru in »drugih lezbičnih mestih«. Že leta 1996 naj bi »mesto preplavili lezbični in feministični grafiti« (Velikonja, 1998), vendar, kolikor vem, sporočila niso bila nikoli dokumentirana. Enako velja za akcijo, izpeljano v noči na 25. junij 1997, dan državnosti: zjutraj so ljubljanske zidove krasile naslovnice *Lesba*.⁶

Deset let pozneje še vedno velja, da so lezbični grafiti bolj vidni kot feministični. Na Streliški in Karlovski, kjer je lezbičnih grafitov največ, je identitetna (in politična! – a o tem kdaj drugič) diferenciacija, do katere je v tem času prišlo v lezbičnih in gejevskih skupinah, opazna. Grafiti »MOJ DEDA JE BI«, »MOJ DEČKO JE GEJ«, »JUST QUEER IT« razpirajo prostor tudi za geje, biseksualce in tiste, ki jim bolj ustreza queerovska »neidentiteta«, grafita »I HOMOFOBI SU LJUDI« in »IZAĐI IZ HETEROSEKSUALNE MATRICE« pa spadata med redke, ki nagovarjajo heteroseksualce. Predpostavka, da je izhod iz heteroseksualne matrice mogoč, je svojevrsten odgovor dobila, ko so lastniki – neko gradbeno podjetje – preuredili

⁴ Urška Recer v *Lesbu* zapiše, da je množična zastopnost lezbičnih grafitov potrebna, ker »to v očeh družbe pomeni, da je veliko lezbijk. In bolj ko je nekaj množično, bolj velja za 'normalno'. In to, da je lezbičnost nekaj 'normalnega', nekaterim, ki živijo drugače in lezbijk ne razumejo ali jih celo zavračajo, še vedno ni jasno. Takšne ljudi lezbični grafiti provocira in jih morda spodbudi k razmišljanju. Upajmo (Recer, 1998).«

⁵ »V poznih devetdesetih, ko se je v Sloveniji stopnjevala homofobija in je postalo izobraževanje proti nestrpnosti že akutno pomanjkljivo, se je na zidu mariborske knjižnice pojavil grafit »KJE SO KAKE LEZBIČNE KNJIGE?« (Velikonja, 2004: 128)

⁶ Leta 2001 Maja Novak opazi napise »LJUBIM PREDIGRO Z MOJCO« s podpisom Anja; »NAMOČI ME V MED IN ME VRŽI LEZBIJKAM« s podpisom Maja; »LEZBIJKE SE IMAMO FAJN«; »ČASTIVA CELO MESTO S ŠAMPANJCEM TAKOJ, KO SE BOVA POROČILI« s podpisom Anica + Marija (zaročenki); »RADA SLAČIM MARIJIN RDEČI MODRČEK ...« s podpisom Anica (...) in »LESBIANS ON THE STREET. WATCH OUT« (Novak, 2001).



vrstni red kovinskih ograd, čez katere se razteza grafit. Nova razporeditev je premešala besede in tako je januarja 2008 na ogradi pisalo: »TRICE SUALNE MA HETEROSEK IZADI IZ«.

Strejt učbenik

V državi, ki lezbijkam in gejem ne dovoljuje niti pravic, ki izhajajo iz institucije poroke (kaj šele, da bi jim v diskriminatorškem nadomestilu z imenom »registracija« – »REGISTRACIJA = DISKRIMINACIJA«, je jednat grafit na Roški – privoščila potomce), reproduktivne pravice zadevajo predvsem heteroseksualne ženske. Kljub temu je referendum o oploditvi z biomedicinsko pomočjo leta 2001 feministke in lezbijke združil v protestih proti zakonu, ki je to pravico vseeno odvzel lezbijkam, samskim in hendikepiranim ženskam. Štiri leta zatem, 8. marca 2005, so »sleherniki in slehernice za pravičen svet in enakost vseh« v anonimnem javnem pismu *Ali se še spomnite 8. marca?* opozarjali, da je »vlada Republike Slovenije v svojem najnovejšem političnem programu za pozitivno demografsko rast slovenskega prebivalstva« ponovno »zavzela pozicijo sovražnega govora in diskriminatorških politik«. *Osnutek strategije za dvig rodnosti v Sloveniji*, ki ga je takratni minister za delo, družino in socialne zadeve, Janez Drobnič, predstavil 15. novembra 2006, je predlagal omejen dostop do abortusa (država naj bi po tem predlogu stroške abortusa pokrila le, če bi bilo zaradi poroda ogroženo življenje ženske), ženske pa je, podobno kot razprave iz leta 1991, hotel instrumentalizirati za državne cilje. Na predloge, ki so v zakonodajo uvajali katoliško dikcijo, po kateri se življenje začne s spočetjem, so se feministke odzvale z že uvodoma omenjenim grafitom »FETUS IMA VEČ PRAVIC KOT ŽENSKA«, grafitom »RAJE EPRUVETA KOT DROBNIČ ZA OČETA« ter zapisom, ki je presekal gordijski vozle in diskriminatorški referendum iz leta 2001 povezal s prav takšno demografsko politiko: »ZA DVIG NATALITETE – OPLODITEV



SAMSKIH ŽENSK IN LEZBIJK«. Na predlog strategije se je 17. novembra 2006 odzvala tudi *Feministična iniciativa za podporo pravice do splava*. Aktivistke so vhod v ministrstvo prelepile s plakati in transparenti z napisi »ŽENSKA – STROJ ZA ROJEVANJE«, »BRANIMO PRAVICO DO SPLAVA ZDAJ – JUTRI



JE LAHKO ŽE PREPOZNO«, »VČERAJ MIGRANTI IN IZBRISANI, DANES ROMI IN ŽENSKÉ, KDO BO NA VRSTI JUTRI??!!«

V dneh pred delavskimi demonstracijami 17. novembra 2007 se je na ljubljanskih ulicah pojavila množica novih grafitov, ki so potrebo po množičnem boju za socialne pravice utemeljevali tudi s feminističnimi gesli. Poleg grafitov o gospodinjskem delu (»JEBEŠ VIŠJE PLAČE, ČE JE NIMAM – GOSPODINJA«, »AKTUALNO! TEČAJ GOSPODINJENJA ZA MOŠKE«, »FANTJE, KDO BO POMIL POSODO? JOŽI!«), ki so morda starejše izdelave, velja opozoriti na dve šabloni: na prvi mladenka s stisnjeno pestjo in napisom »KER NISMO BLAGO!« poziva k upor. Čeprav se geslo v kontekstu delavskih demonstracij najbrž nanaša na vsesplošno izkoriščanje delavcev, feministično branje ne more zaobiti specifičnega izkoriščanja žensk: različne poskuse instrumentalizacije ženskega telesa in seksualnosti. Še bolj dvoumna je šablona z napisom »DELAVKE NA CESTI – 17. 11.« v obliki opozorilnega prometnega znaka, ki namesto moškega z lopato (»delo na cesti«) prikazuje tri odrasle ženske in deklico s stisnjeno levico. Slogan poziva na ulične demonstracije, komentira brezposelnost žensk in posredno namiguje, da seksualno delo številnim revnim ženskam omogoča preživetje. Zanimivi sta tudi dopolnitvi grafitov »ZA ŽIVLJENJE BREZ IZKORIŠČANJA – 17. 11.«: grafitar(ka) z vzdevkom Candy je dodal(a) plakat s podobo revolverja, iz katerega namesto metka leti veliko srce, v tem trenutku gotovo najaktivnejša tagerka in grafitarka v Ljubljani, Vix, pa je čezenj z roza barvo napisala »PLEASURE OF DOING SOMETHING WRONG« (mimogrede, Vixen je podpisala tudi kopico grafitov »GIRLS ARE NOTHING BUT TROUBLE«). Delavske demonstracije sta v okviru Avtonomnega bloka podprli *Feministična pobuda za socialne pravice vseh* in Vstaja lezbosov, zato ni napak skleniti, da so omenjeni grafiti povezani z njunimi aktivistkami. Na samih demonstracijah so ženske nosile anarhofeministične zastave in slogan »ŽENSKA, TOREJ DELAM ZASTONJ«, lezbijke pa je ob mavričnih zastavah zastopal transparent »BILO KUDA, LEZBE SVUDA«.

Peščica ljubljanskih grafitov, plakatov in *paste-upov* se posveča tudi temi, o kateri se med feministkami različnih političnih prepričanj zelo pogosto krešejo mnenja,



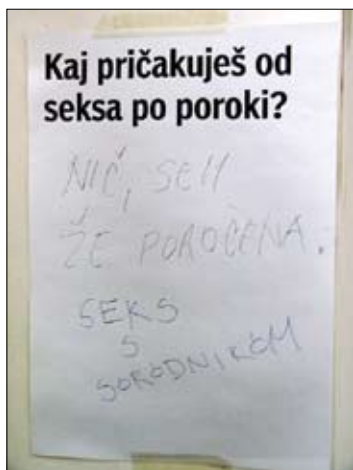


čprav pornografijo, prostitucijo in trgovino z ženskami vse struje feminizma obravnavajo kot različne ravni poseganja v pravico ženske, da razpolaga s svojo spolnostjo, telesom, življenjem. Tudi ulične obravnave ženskega seksualnega dela so, z redkimi izjemami (recimo grafit na Roški cesti, ki je postala pravi feministični in lezbični grafitarski »wall of fame«, pravi učbenik: »PROSTITUTKE VSEH DEŽEL, ZDRUŽITE SE!!«), zelo dvoumne in feministična interpretacija teh grafitov in street arta zlahka tvega »komunikacijski nesporazum«. Denimo, izvrstna stenska poslikava v podhodu Jakopičevega sprehajališča, ki jo je podpisal Engels, v splet nebotičnikov umesti pornografsko industrijo s podjetjem »SUCK Corp.«, ki je zgrajeno nad razprtimi usti ženske (vanjo vodi splet cevi z napisoma »U.S.« in »THEM«, po ceveh pa proti zgradbi podjetja »SPERM BANK Ltd.« plavajo spermiji). Tudi »DIPLOMA KLUB FSPN 'COPY-PASTE'« je zgrajen nad golim ležečim telesom ženske; na stavbi je narisana reklama z geslom »KER SE CENIM« in podobo pasivne ženske v analnem spolnem odnosu z aktivnim moškim,

ki ga, kot ponavadi, komaj vidimo. Je na podlagi omenjene slike mogoče skleniti, da so pornografska industrija, izobraževalni sistem in rodnost, na katero se pogosto želi reducirati »funkcija« ženske, odgovorni za spolno neenakost?⁷ Hmm ...

Razmerje med delom in spolnostjo je s feminističnega nedvoumnega stališča problematizirala serija plakatov, ki je v dneh pred 8. marcem 2007 mimoidočim zastavljala težavna vprašanja: »SE DENAR IN LJUBEZEN VZAJEMNO IZKLJUČUJETA?« (nekdo je pripisal »niti ne«); »JE POROKA INSTITUCIJA LEGALNE PROSTITUCIJE?« (pripis s kemičnim svinčnikom je spremenil formulacijo v »legalna prostitucija je institucija poroke« in dodal: »Zapleteno, ne?«, nekdo drug je odgovoril: »Ne vem.«); »KAJ PRIČAKUJEŠ OD SEKSA PO POROKI?« (komentarji: »nič, sem že poročena«, »seks s sorodnikom«); »ALI JE IZJAVA 'POPOLNA ŽENSKA JE DOMA GOSPODINJA,

V JAVNOSTI GOSPA, V POSTELJI KURBA' POVEZANA S SEKSUALNIM DELOM?«; »KAKŠNA JE RAZLIKA MED SEKSUALNIM IN GOSPODINJSKIM DELOM?«; »KAKŠNA JE POVEZAVA MED SEKSUALNOSTJO IN POLITIKO?«; »ZAKAJ DRŽAVA



⁷ Enako dvoumna je serija kolažev na Trubarjevi ulici in Petkovškovem nabrežju iz leta 2007. Medtem ko podoba ženske, ki liže vibrator, še lahko sugerira masturbacijo in spolno emancipacijo, ženska hobotnica, ki na ramenih nosi v zid vgrajeno »PTT« omarico, in kolaž z golimi ženskami na modrem oblaku, ki je prilepljen na fasado trgovine Venera, kljub šaljivosti pustita grenak priokus: podobe žensk so tako stereotipne, tako idealno lepe, da tej sicer všečni predelavi pornografske ikonografije odvzamejo vsakršno kritično noto.

KRIMINALIZIRA PROSTITUCIJO?» ipd.⁸ Nekatera vprašanja so reflektirala samo akcijo: »KAJ JE SKUPNO UMETNICAM /KOM IN SEKSUALNIM DELAVCEM/KAM?» in »ALI SO SEKSUALNI DELAVCI/KE POSLEDNJI/JE ULIČNI/E BORCI/KE?«. Da je dejansko šlo za aktivistično-umetniški projekt, je potrdila sočasna skupinska razstava *Seks, delo in družba* v Galeriji Alkatraz, kjer so na feminističnem in queer festivalu Rdeče zore svoja dela – med njimi tudi omenjene plakate – »razstavljale« umetnice iz Beograda in z Dunaja.

Podobno tehniko (združitvev street arta s klasično ulično akcijo) je za drugačen namen uporabila anonimna skupina, ki je v noči z 8. na 9. marec 2007 preimenovala okrog petdeset ljubljanskih ulic. Do preimenovanj ulic in trgov ponavadi prihaja ob političnih spremembah, saj »prava« imena lahko legitimirajo družbeno moč, ki jo je s politično zmago pridobila nova oblast. Na simbolični ravni se za lastno vidnost in reinterpretacijo zgodovine na enak način lahko bori kdorkoli, iz novih imen, ki so se v Ljubljani pojavila po dnevu žena 2007, pa je bilo razvidno, da je taktiko uporabila skupina feminističnih aktivistk. Podobno kot aktivistke, ki so preimenovalle ulice v Zagrebu (2006), Sarajevu (2006) in Kutini (2007), je ljubljanska skupina izhajala iz »statističnega dejstva«, da je velika večina ulic poimenovana po moških, in »feminističnega dejstva«, da morajo zgodovino žensk pisati ženske, saj je namesto njih ne bo pisal nihče. Mesto je tako dobilo Cesto dneva žena in Ulico Simone de Beauvoir. Ulicam, poimenovanim po umetnikih, je skupina dala imena umetnic (npr. Jakopičevo sprehajališče je postalo Sprehajališče Ivane Kobilce, Borštnikov trg je postal Trg Duše Počkaj, Kersnikova ulica je pripadla Eli Peroci, Dvořakova Lidyji Lunch), imena žensk, ki so živele v senci svojih mož, bratov, očetov (Prešernov trg je postal Trg Ane Jelovšek), pa tudi imena literarnih junakinj, ki so zamenjale junake (Črtomirova ulica je pripadla Bogomili). Politične aktivistke (dobili smo Trg sester Štebi, Pot ilegalk, Ulico španskih bork) so se pridružile aktivistom (Trg narodnih herojev in herojk). Izostalo ni niti opozorilo na strukturno neenakost (Gosposka ulica je pripadla služkinjam) niti poklon materinstvu, saj smo za kratek čas dobili tudi Ulico moje in tvoje mame.

Novembra 2007 je ljubljansko preimenovanje ulic dobilo nadaljevanje v Mariboru, kjer je lezbična aktivistična skupina Vstaja lezbosov⁹ queer dokumentarce, prikazane na Festivalu dokumentarnega filma DOKMA, pospremila z ulično akcijo. Medtem ko so napisi Trg lez-



⁸ »KDAJ SE SEKS SPREMENI V BLAGO IN IZ TELESNEGA UŽITKA PREIDE V EKONOMSKO MENJAVO?«; »ALI JE MOŽNOST RAZKAZOVANJA IN IZVAJANJA MOČI KRIVA ZA TO, DA LJUDJE RADI KUPUJEJO SEKS?«; »KAJ NAREDIŠ, KO TE NEKDO ZMERJA S KURBO?«; »KDO KOGA JEBE?« ipd.

⁹ Skupina *Vstaja lezbosov* je nastala po 10. oktobru 2007, ko sta bili »zaradi obtožbe eksplicitnega izkazovanja lezbištva« dve ženski »prisiljeni zapustiti Orto bar« (Tratnik, 2007: 14). Prvi odziv *Vstaje lezbosov* je bila »manifestacija pred Orto barom, ki je potekala 17. oktobra in v kateri smo lokalno predali koromac in delili letake s sporočilom: 'Proti politiki izključevanja in procesu normalizacije družbe'. Pred tem smo okrasile Ljubljano s transparenti« (Vravnik, 2007: 17) na mostovih Ljubljane (»POLJUBLJANJE JE ČLOVEKOVA PRAVICA«; »KAFE GALERIJA 2001 – ORTO BAR 2007«; »LJUBLJANA – HOMOFABIČNO MESTO« in na železniškem mostu poleg Orto bara (»VSTOP V LEZBIČNO MESTO«; »ORTOHETEROSEKSUALEN BAR«).



bične revolucije (št. 69!), Lezbična ulica in Pot k lezbijki obstali več tednov, sta Pot na lezbični vrh in Trg lezbicnih brigad izginila že dan po akciji. Kako tudi ne, preimenovala sta uradni naslov sedeža Zveze škofije Maribor in Nadškofijskega ordinata!

Spreje v roke!

Tu je januar 2008 in konec nekega štetja, ki je poskušalo storiti nemogoče: sistematizirati sporadičnost, neinstrumentalizirati svoj vir. Znanje, shranjeno v metaforičnem feministič-

nem in lezbicnem učbeniku, je pač ulično znanje, ki se tvori in obnavlja prav tam. Znanja, pridobljenega v »enajsti šoli« aktivizma, se ne da prenesti v drug medij – še najmanj v učbenike. Razlog je preprost: v igri sta telo in občutek svobode, ki spremlja grafitarske akcije, izhaja iz dejanja samega. Grafitarske in ulične akcije ter peščica politično angažiranih street art izdelkov že s svojo prisotnostjo posegajo v javni prostor, ga razpirajo za teme, ki sicer ne bi preživele oglaševalskega nasilja. Možnost srečevanj ustvarja tam, kjer je urbanistično nasilje (bolje rečeno: odsotnost »trajnostnega urejanja«) pregnalo pešce, kolesarje, predvsem pa njihovo počasnost. Eksplicitni namen družbeno angažiranih grafitarskih akcij je seveda drugačen: konkretni slogani odpirajo konkretna vprašanja, aktivisti in aktivistke pa se zatekajo v zavetje noči in anonimnosti prav zato, da bi se izognili fizičnemu soočenju z zakonom, tudi soočenju s političnim nasprotnikom. Vseeno je neodtujljivi, nezamenljivi del grafitarske aktivistične izkušnje telesno izpostavljanje, poseganje v prostor, prisvajanje javnega, kratka, svojevrstno zasedništvo, ki v feministični perspektivi dobi dodatno noto: ženska s sprejem v roki si ne prisvaja samo ulic, temveč si prisvaja lastno telo, lastno vednost, lastno zgodovino, ki bo še dolgo uporniška.

Za pomoč pri iskanju ljudi, njihovih zgodb in fotografij se zahvaljujem Nataši Velikonja, Mojci Urek, Ani Jereb, Urški Merc, Vesni Vravnik, Suzani Tratnik in Božidarju Zrinskemu. Za brskanje po arhivih in dovoljenje za objavo fotografij v tiskani in elektronski verziji revije ČKZ se zahvaljujem Mojci Rugelj, Špeli Oberstar, Dušanu Ježu, Nadi Žgank, Anni Ehrlemark, Barbari Berce in Llewyn Maire McCobb.

Literatura

- FAJT, M., VELIKONJA, M.: *Ulice govoriyo / Streets are Saying Things*. V: Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, Študentska založba, let. XXXIV, št. 223, 2006, str. 22–29.
- JALUŠIČ, V.: *Prispevek k razkrivanju novega feminizma v Sloveniji*. V: Kako smo hodile v feministično gimnazijo.*cf, Ljubljana, 2002, str. 9–90.
- KUHAR, R. (2007): *Prečuta noč za lezbični manifest. Intervju z Natašo Sukič in Suzano Tratnik*. V: Narobe, Ljubljana, let. I, št. 4, Društvo informacijski center Legebitra, 8–12.
- MALJEVAC, S (2007): *Na Trgu lezbičnih brigad. Intervju z Vesno Vravnik, aktivistko fronte Orto lezbijka*. V: Narobe, Ljubljana, let. I, št. 4, Društvo informacijski center Legebitra, 17.
- NOVAK, M. (2001): *Jebeš demokracijo, itak je nihče ne razume*. V: Mladina, Ljubljana, št. 21, citirano po www.mladina.si/vednik/200121/clanek/grafiti/ (4. 2. 2008).
- PLAHUTA SIMČIČ, V. (2006): *Ne smemo se slepiti, patriarhat je pousod!* V: Delo, Ljubljana, let. 48, št. 74, 15.
- RECER, U.(1998): *Komuniciranje – grafitiranje*. V: Lesbo, Ljubljana, št. 6, citirano po www.ljudmila.org/lesbo/lesbo/Lesbo1-8/lesbo1-7/06/08.htm (3. 2. 2008).
- TOMC, G. (1996): *Je ženska brez moškega kot riba brez bicikla?* V: Delo, Sobotna priloga, Ljubljana, let. 38, št. 28, 3. februar, 39.
- TRATNIK, S. (2007): *Ne ustopaj s svojimi sendviči!* V: Narobe, Ljubljana, let. I, št. 4, Društvo informacijski center Legebitra, 14–15.
- VELIKONJA, N. (1998): *Akcija – Reakcija*. V: Lesbo, Ljubljana, št. 6, citirano po www.ljudmila.org/lesbo/lesbo/Lesbo1-8/lesbo1-7/02/09.htm (3. 2. 2008).
- VELIKONJA, N. (2004): *Grafiti: poulično revolucionarno branje*. V: Grafitarji, Ljubljana, Mednarodni grafični likovni center, 115–130.

Neobjavljeni viri

- Pogovori z udeleženkami grafitarskih in uličnih akcij (maj 2007–januar 2008)
- Slehnerniki in slehnernice za pravičen svet in enakost vseh: *Ali se še spomnite 8. marca? Izjava za javnost*, 8. marec 2005.
- Feministična iniciativa za podporo pravice do splava: *Izjava za javnost*, 17. 11. 2006